

ФЕНОМЕН ТВОРЧОСТІ РОСТИСЛАВА ДОЦЕНКА: СВІТОГЛЯДНО-ЕСТЕТИЧНІ ТА ХУДОЖНІ КОНСТАНТИ

В статті розглядається феномен перекладацької діяльності Ростислава Доценка, осмислюються культурно-історичні домінанти, ідейно-естетичні погляди митця, що сформували концепцію його художнього світу. Узагальнено сучасні літературознавчі інтерпретації явища шістдесятництва та визначено його роль у культурному розвитку українського суспільства.

Ключові слова: феномен творчості, шістдесятництво, ідейно-естетичні константи, художній переклад, особистість перекладача.

Український художній переклад, з огляду на сукупність історичних, літературно-філософських та культурних чинників, виступає невід'ємним компонентом соціального і духовного життя суспільства, знаряддям збагачення й обміну національно-культурними надбаннями й цінностями. Визначення ролі художнього перекладу в контексті творення української культури знаходить відображення в розвідках Р. Зорівчак, М. Москаленка, М. Стріхи (націєтворча місія перекладу), О. Чередніченка, В. Коптілова (засіб захисту національних мов і культур), В. Карабана, О. Ребрія (формування культурного континууму) та ін. У певному сенсі переклад постає унікальним чинником «взаємо- та самопізнання кожної нації, людської спільноти та окремої особистості, універсальним засобом спілкування літератур, культур, цивілізацій» [7; с.113-127].

Звідси особлива увага до особистості перекладача, його ролі як митця, що засобами художнього перекладу здійснює цей діалог з метою подальшого зближення та порозуміння його учасників. Кращим взірцем в царині перекладацького мистецтва без перебільшення можна вважати творчість Ростислава Доценка. Завдяки його інтерпретаторській діяльності в українській літературний контекст органічно увійшли твори всесвітньо відомих художників слова: О. Вайлда, Ф. Купера, В. Фолкнера, М. Твена, В. Скотта, Дж. Лондона, Дж.-К. Джерома, Е. По, Ч. Дікенса, М. Мітчел, В. Ірвінга, Р. Стівенсона, Д. Лоуренса, Р. Бредбері, А. Кларка, П. Хоргена та ін. Системне вивчення творчої спадщини Р. Доценка вимагає поглибленого дослідження біографії перекладача, осмислення його ідейно-естетичних поглядів, засад творчості, що сформували концепцію художнього світу митця.

Після закінчення школи 1950 р. Доценко вступив на українське відділення філологічного факультету Київського університету. Це був час активного інтелектуального зростання талановитого студента, і стрижнем цього зростання, як згадує В. Овсієнко, – була національна ідея» [10]. У лютому 1953 р., коли Ростислав навчався на третьому курсі, його заарештовують за «антирадянську пропаганду» (поширення й розповсюдження «буржуазно-націоналістичної літератури» – творів М. Грушевського, В. Винниченка, С. Єфремова та ін.) й засуджують на вісім років ув'язнення у виправно-трудових таборах із конфіскацією майна.

Протягом 3-х років (1953-1956рр.) Р. Доценко відбував покарання в Куноевських таборах на будівництві Волзької ГЕС, але перебування на засланні не змінило політичних переконань майбутнього митця. Навесні 1955р. політв'язнями, більшість з яких складали українці, було створено групу революційних марксистів, і Р. Доценко виступив співавтором її програмних документів та статуту. Ці документи трактували КППС як «реакційну партію фашистського типу». Діяльність групи було розкрито, й у квітні 1956 р. її членів заарештовано (Р. Доценку було проголошено вирок про смертну кару). «На його щастя, – пише в своїх спогадах Левко Лук'яненко, – саме на цей період припав дипломатичний жест уєсесеру з відміною смертної кари, пов'язав перший вітерець «відлиги», і Ростиславів вирок було замінено на додаткові 7 років ув'язнення зі звинуваченням у «антирадянській агітації та організаційній діяльності». Новий термін покарання з жовтня 1956 р. по 1957 р. Доценко відбував у Советській Гавані в Хабаровському краї, з червня 1957 р. по квітень 1960 р. – на Тайшетській трасі в Іркутській області. «Мені, – згадує автор, – в десятилітніх з гаком мандрах по концтаборах, починаючи ще зі сталінського 1953 року й кінчаючи першим позирком політичної мікровідлиги в році 63-му, довелось і скількись тисяч кілометрів здолати на несходимих просторах «родини чудесной» – від Поволжя до Совгавані над Японським морем, – і не з однією тисячею в'язнів як політичного, так і блатняцького кагарту перезнайтись. А були ще ж перелюднені табори й непримиренними таки реальними політичними борцями за визволення своїх народів – чи то лісове браття з Прибалтики чи вояки оонівської УПА і рядовими учасниками збройного визвольного руху, і духовними провідниками його». Зосереддя цих останніх Доценко з особливою вдячністю згадує таких унікальних особистостей, як Володимир Горбовий – адвокат, що був оборонцем Степана Бандери на одному з політних процесів 30-х років у Польщі і належав до проводу ОУН-Б, Йосип Сліпий – кардинал греко-католицької церкви, що «вражав і потужним інтелектом, і фізичним гартом, без якого, мабуть, і не вижив би в багаторічному Гулазі», Василь Картух – медик, пись-

менник, засновник анімалістичного жанру в українській літературі, Петро Дужий, що був причетний до офіційного органу підпільного проводу ОУН на терені України – журналу «Ідея і чин», Данило Шумук – теж унікальна духовна особистість. «Йому, – зазначає Р. Доценко, – я вдячний, зокрема, за схвальне слово на мою адресу, як ревного, мовляв, табірного трудоголіка на літературно-перекладацькій ниві навіть у штрафняку... Іще, іще я міг би називати непересічні імена тих, з ким спілкуючись, пізнав і «закулісну» історію визвольних змагань (не тільки в Україні), і глибинну нелюдськість ленінсько-сталінського тоталітаризму в сурядні з гітлерівським нацизмом, – тих, кому я повік лишуся вдячним за глобальне духовне своє «самовідродження», якщо можна так висловитись. Але у першорядді цих імен я просто зобов'язаний назвати Михайла Сороку, доброго знавця світової літератури, з яким познайомився спершу в тайшетських таборах, потім чимало спілкувався у мордовських, а опісля, повернувшись до Києва, ще й листувався з ним».

Роки ув'язнення не пройшли даремно для майбутнього митця слова: він займався самоосвітою, вивчав політекономію, філософію, іноземні мови та «самозалучився» до художнього перекладу. Отже, етап становлення Р. Доценка як перекладача припадає на роки заслання. Саме в цей час (1956 р.) Р. Доценко виконав переклад роману Оскара Вайлда «Портрет Доріана Грея», та ще раніше «підкинув» [3]. Святославу Караванському низку підридників Шекспірівських сонетів та деяких інших поезій.

Етап активної творчої діяльності та зрілої перекладацької майстерності Р. Доценка припадає на 60-ті роки. Як згадує сам митець, – «з мордовських конопель несподівано-сподівано шубовснув у київське шістдесятництво, де радо познайомився з Іваном Світличним, Іваном Дзюбою, Ліною Костенко, Аллою Горською та багатьма-багатьма іншими непересічними особистостями тих явно відродженських років» [3].

Цей період, як відомо, посідає чільне місце у вітчизняній культурі й визначається як «новий відлік часу інтелектуальної історії України, [4; с. 70] вияв нового мислення, нової системи цінностей, спотворених та затьмарених комуністичними канонами, рух творчої інтелігенції – «... покоління, яке заявило про себе як нова ідеологічна сила і засвідчило свою опозиційність до усталених тоталітарною системою норм літературно-мистецького життя» [7; с. 6].

Один із найяскравіших представників генерації шістдесятників, його філософ і літописець Є. Сверстюк окреслює головний світоглядно-психологічний переворот, що настав. У роки так званої хрущовської відлиги: «Стривожені війною, гартовані злиднями, оглушені тотальною ідеологією, люди раптом прокинулися від падіння страшного ідола і кинулись до пробоїни в стіні, де він упав. Цілі ідеологічні загони було кинуте на заліплення пробоїни. Од-

нак одиниці кинулись її розширювати. З цього почались шістдесятники – ті, якими засвітилась істина і які вже не захотіли зректися чи відступитися від украденого світла [6].

Саме з таких позицій усвідомлював глибинні істини й загальнолюдські цінності Р. Доценко: він ніколи не ховався за масками фальшивих сентенцій, виборюючи рівноправність української нації в світовому просторі. Його особистість настільки нерозривно пов'язана з Україною, що її не можна уявити у будь-якому іншому літературному середовищі. Творче «Я» митця формувалось навколо української ідеї. Ще з дитинства Ростислав був свідомим українцем, твердо відстоював свої позиції спілкуватися з усіма тільки українською мовою, що було незвичним в зросійщеному Києві.

Це був період насильницького «зближення братніх мов», коли російсько-українські словники в побуті іронічно звалися «російсько-російськими», а всяка відмінність українського слова від російського вважалася «крамолою» та «націоналізмом». Зрозуміло, що при цьому українська мова й література скочувались до провінційного варіанта, й до них падав інтерес і вдома, і в світі. У той час, – згадує Анатоль Перепада, – активно друкувалися російські переклади. Іван Дзюба саме був редактором видавництва «Дніпро», Ростислав Доценко тільки повернувся з заслання, начитаний, видатний літературознавець, відкривач талантів і забутих імен...» [5].

Він був одним із тих, хто відстоював українську мову, розширював межі поза якими її було заборонено. За роки редакторської праці у видавництві «Дніпро» (до 1964р. Держлітвидав України) Р. Доценко підготував чимало перекладних видань українською мовою, серед яких дванадцятитомник Джека Лондона, і отримав за висловом А. Перепаді, – титул «редактора доброї крові». Згодом з'являються його власні книжкові переклади, зокрема романи О. Вайлда «Портрет Доріана Грея» (1968), Ф. Купера «Останні із могікан» (1969), В. Фолкнера «Крадії» (1972), оповідання М. Твена, Е. По, чисельні публікації в періодиці (переклади, статті на літературні та культурологічні теми, відгуки, рецензії тощо).

Його статтю «Мовна бистринь і словникова нетеча» про стан української лексикографії, опубліковану в журналі «Вітчизна» (№ 12, 1966 р.), передрукував лондонський журнал «Визвольний шлях» (№ 2, 1967 р.). Виконані Р. Доценко на високому мистецькому рівні переклади англомовних творів швидко знайшли свого прихильного і вдячного читача. Жваву дискусію викликав здійснений ним переклад роману В. Фолкнера «Крадії». Під час обговорення на Раді художнього перекладу (16.04.1971 р.) щодо видавництва творів Фолкнера українською Бобир Д. М. зазначив: «Зміст і думки тут викладено чітко, зрозуміло. Є деякі помилки, як «виглядати», замість «мати

вигляд», «білизна», замість «білість» тощо. Але на перших двох сторінках, де є довгі періоди, зрозуміти щось важко. Я б тут радив зробити купюри» [3]. На захист Р. Доценка вступився Д. Паламарчук: «Мова уривку перекладу, який я прочитав, мені дуже подобається. Що робити перекладачеві, якщо так у автора? Треба або зовсім не видавати, або видавати без купюр. Якщо хтось із читачів і не зрозуміє з першого разу, то, може, інші ж зрозуміють». Переклад Р. Доценка дістав схвальної оцінки В. Коптілова, який під час обговорення відзначив, що «у «Крадіях» Доценко знайшов вірний камертон до перекладу Фолкнера». Підбиваючи підсумок, перекладачі Ю. Лісняк, О. Терех заакцентували на мистецькій довершеності, високій художній якості перекладу: «Читаючи переклад, відчуваєш, що це стиль Фолкнера... Переклад виконаний на пристойному рівні» [3].

Чергова хвиля політичних арештів пройшла в Україні в серпні-вересні 1965 р.: «Почалася ера лицемірства і брехні, доносів і наклепів, закритих судів і публічних покаянь, тюрем і спецбожевільень, а то і фізичних розправ, замаскованих під кримінальні злочини» [9]. Усі розуміли, що настав час вибору: або відстоювати свої позиції «до кінця», або «пристосовуватись» до нових умов життя, або «демонстративно» замовчати. Саме перед таким вибором опинився Р. Доценко. Митець мав чітку позицію з визначеною для себе системою поглядів, заснованих на національній гідності, психологічному несприйнятті окремих явищ «радянської дійсності», догм соцреалізму (бунт краси проти недосконалості життя). Така мистецька позиція Доценка позначилася на його долі: над ним нависла загроза нового арешту. Доценка та його дружину Ніну Вірченко викликали на «бесіди», вимагаючи дати компроментуючі свідчення проти І. Дзюби, М. Лукаша, Г. Кочура, чинили гласні і таємні обшуки, встановлювали підсушки в їхньому помешканні, вчиняли проти них провокації. Але ні загрози, ні допити не змінили його життєвих орієнтирів – він залишався незламним, вірним істині, цілком твердим, непохильним духом.

Відмовившись співпрацювати з КДБ в 1973 р., Р. Доценка було звільнено з роботи у видавництві «Дніпро», після чого його переклади було заборонено видавати. Під тиском певних обставин митець схиляється до мікротекстів. Так побачили світ історіософські (за його ж висловом) «напів-афоризми» (філософсько-викривальні роздуми про окупаційні режими) з циклу «Світлих думок проти ночі». Про цей період життя Р. Доценка згадував, що це був «... ще благородний жест з чийогось боку!» Певна річ, що як колишній політв'язень він завжди перебував під пильним наглядом КДБ. Про це свідчать документи Галузевого Державного архіву Служби Безпеки України. Ці документи – доповідні записки, складені в КДБ і надіслані першому секретареві ЦК КПУ В.В. Щербиському.

В інформаційному повідомленні КДБ при Раді Міністрів УРСР до ЦК КПУ від 28 грудня 1972 р. № 1054-1 з розряду «Совершенно секретно» щодо ідеологічних викривлень у видавництві «Дніпро» зазначалося, що умови, які склалися у цьому видавництві заслуговують на особливу увагу, а саме у документі, що друкувався російською йдеться: «Среди писателей высказывается возмущение подбором кадров для работы в издательстве, а также лиц, привлекаемых в качестве переводчиков зарубежной литературы. Так, в качестве редактора издательства работает Доценко Ростислав Иванович, 1931 года рождения, уроженец г. Киева, украинец, беспартийный, образование высшее. Совместно с рядом лиц, осуждённых в 1955-1966 гг. за антисоветскую деятельность, он занимался нелегальным распространением идеологически вредной литературы. В последние годы Доценко поддерживал связи с Дзубой И., Светличным И., разделял их враждебные взгляды. Единомышленником Доценко является переводчик зарубежной литературы Перепада Анатолий... совместно с Доценко и Дзубой они создавали в издательстве такую обстановку, при которой к публикации выдвигались в первую очередь переводы, наиболее засоренные архаизмами и диалектизмами», об'ясняя это тем, що «... якобы современный украинский язык – фотографическое изображение русского, и его поэтому нужно вернуть к традициям 20-х годов». Далі в документі йдеться, що дехто з літераторів вважають цю проблему суто політичною й розглядають архаїзацію української літературної мови як своєрідний засіб підігрівання націоналістичних тенденцій. Те, що дослідники характеризують як багатство мовної палітри митця, засуджувалось як засмічування літературної мови просторіччями, рідко вживаними словами, архаїзмами тощо. Вимагалася, за словами Г. Кочура, «стерильна чистота, спрощено тлумачена правильність літературної мови» [1].

Ще один документ із серії «Совершенно секретно» доводить, що Р. Доценко прагне перекладати та пропагандувати твори тих зарубіжних письменників, які в очах прогресивного людства скомпроментували себе негативним ставленням до марксизму-ленінізму. Зокрема, в доповідній російською йдеться: «...в журнале «Всесвіт» (№ 9, 1972 г.) Р. Доценко выступил со статьёй «Фолкнер: на подступах до стилю письменника», непомерно расхваливающей этого писателя. Как известно, советская критика осудила Фолкнера как ренегата за то, что он порвал с коммунистическим движением и неоднократно выступал с антисоветскими заявлениями».

Лише через кілька років Р. Доценку вдалось влаштуватись на роботу у позаідеологічній сільськогосподарській бібліотеці. То був період вимушеного «публікаційного» мовчання, праця «у шухляду». Але саме в цей час Р. Доценко уклав досі не видані російсько-український та англо-український

словники прислів'їв і збірник світової поезії про мову, до якого увійшли переклади більше, ніж зі ста мов.

У 80-х роках, коли з'явилась можливість друкуватися, побачили світ його переклади понад ста творів різних жанрів англійських та ірландських письменників: романи В. Фолкнера «Домашнє вогнище» (1983, разом з В. Корнієнком), Ч. Дікенса «Великі сподівання» (1986), М. Мітчел «Розвіяні вітром», повісті та оповідання Е. По, М. Твена, Дж.-К. Джерома, Ф.О'. Коннора, В. Скотта та ін. «О цій порі, – згадує Л. Лук'яненко, – Ростислав ревно перейнявся етнічно ніби далекою країною Ірландією з близькістю до України її історичної долі, фольклорно-культурних традицій та національно-визвольної боротьби». Він публікує критичні статті та переклади видатних ірландських письменників, зокрема О.'Фаолейна, Л.О.'Флаерті, Б. Фріла, Ш.О.'Кейсі, М.О.'Сулавойна, М. Фаррела, М. Лайвін, М. Маклейверті, В. Меккіна, Б. Кілі, В. Тревора, Е.О.'Брайєна та ін. У цей же період виходять друком перекладені ним збірки «Господар у домі», «Ірландські прислів'я та приказки», «Казки смарагдового острова». У доробку Р. Доценка також переклади з французької (твори Гі де Мопасана, Ж.П. Сартра, А. Моруа, Ф. де Ларошфуко), польської (твори С.Є. Лєца, С. Лема, Я. Бохенського). Схвальний відгук про його перекладацьку діяльність надає Василь Габор: «З великим пієтетом ставлюся до перекладів Р. Доценка... Свого часу я закохався у його переклад роману польського письменника Яцека Бохенського «Овідій Назон – поет». Мова перекладу Р. Доценка – це розкошування у слові; це мова старої гвардії українських перекладачів, які володіють мовою багатою, питомо українською, але в жодному випадку не архаїчною, тому його мова надзвичайно співзвучна й Давньому Риму.

З 1988 року Доценко активно займається творчою роботою, зокрема, перекладаючи з англійської літературознавчі праці Ю. Луцького «Між Гоголем і Шевченком» (1998), Ю. Шереха-Шевельова «Пролегомена до вивчення мови та стилю Г. Сковороди» (1998). У творчому доробку митця багато розвідок та статей із проблем мовознавства, фольклористики, перекладознавства, бібліографія з історії українського друкарства, політичних репресій і голодомору тощо.

Останні роки життя Р. Доценка присвятив підготовці й виданню творів репресованих письменників. Він виступає автором циклу біографічних нарисів «Україна без українців» – про письменників і громадських діячів, жертв політичних репресій (О. Кониського, М. Хвильового, А. Кримського, М. Зерова, Ю. Липу, О. Телігу, Ю. Литвина та ін.), упорядковує збірку творів Л. Гребінки «Радість чорноземна» (1990), Л. Лимана «Пам'ять» (2002), Ю. Литвина «На лезах блискавок» (2009), популяризує у періодичних видан-

нях твори О. Теліги, О. Курінного, О. Григоренка, Є. Яворівського, Г. Мазуренко, П. Карпенка-Криниці, О. Тарнавського, М. Тарнавської).

Численні переклади та літературознавчі дослідження Доценка знайшли свій відбиток в українській та закордонній пресі. 1986 р. Доценко прийнятий до Національної Спілки письменників, виступає одним із засновників Всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих (1989). Лауреат літературних премій ім. М. Рильського (1993), М. Лукаша (2000). Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня (2007).

Осмислюючи феномен творчості Р. Доценка, можна цілком переконатися, що його перекладацька діяльність є незаперечним вагомим надбанням вітчизняної української культури. Мовне і жанрове розмаїття виконаних ним перекладів свідчить про глибину творчого діапазону, художній хист й непересічний талант митця. Справжній син України, патріот, Р. Доценко писав: «... ми...ціле життя працювали і боролися – кожен на своїй ділянці й у своїй спроможності – задля фізичного визволення батьківщини й духовного її піднесення з рабсько-колоніального стану... Ті, хто прийде після нас, може виконають свою частку роботи краще. Хай їм щастить у цьому!» У творчому доробку перекладача залишилося чимало неопублікованих перекладів, літературознавчих пошувів, статей, які можуть виступати потенційною перспективою подальших досліджень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кочур Г. Феномен Миколи Лукаша / Г. Кочур // Сучасність: література, мистецтво, суспільне життя. – Мюнхен. – 1989. – № 2. – С. 16-25.
2. Москаленко М. Тисячоліття: переклад у державі слова / М. Москаленко // Всесвіт. – 1993. – №9/10. – С. 113-127.
3. Обговорення на Раді художнього перекладу видавництва перекладів творів В. Фолкнера 16.04.1971р. // Із особистого архіву Олени Павленко.
4. Пахльовська О. Українські шістдесятники: філософія бунту / О. Пахльовська // Сучасність. – 2000. – №4. – С.65-84.
5. Перепада А. Перекладач – це місяц. // інтерв'ю, Львівська газета, – №18(432). – 2004.
6. Сверстюк Є. Шістдесятники і Захід / Є. Сверстюк // Блудні сини України.– К., 1993.
7. Яременко В. Задушене відродження в історії і в сучасності / В. Яременко // Літературна Україна. – 2009. – квітень. – С.6.
8. Габор В. Пальмовий вінок за краще видання. Хто гідний цієї нагороди? [Електронний ресурс] / В. Габор Режим доступу: www.litgazeta.com.ua/node/2605 (Дата звернення: 10.10.2013р.)
9. Довідник з українського шістдесятництва [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrlib.com.ua/encycl/60/>. (Дата звернення: 08.10.2013р.)

10. Овсієнко В.В. Два документи з ГДА СБУ (про видавництво «Дніпро», Ростислава Доценка, Юрія Литвина). Джерело: Галузевий державний архів Служби Безпеки України [Електронний ресурс] / В.В. Овсієнко. Режим доступу: <http://archive.khpg.org/index.php?id=1367604869>.

Стаття надійшла до редакції 11.10.2013

Павленко Е.Г., к.філол.н., доц., докторант
Институт филологии КНУ имени Тараса Шевченко

**Феномен творчества Ростислава Доценка:
идейно-эстетические и художественные константы**

В статье рассматривается феномен переводческой деятельности Ростислава Доценка, осмысливаются культурно-исторические доминанты, идейно-эстетические взгляды, которые сформировали концепцию его художественного мира. Обобщены современные литературоведческие интерпретации явления шестидесятництва и определена его роль в культурном становлении украинского общества.

Ключевые слова: феномен творчества, шестидесятництво, идейно-эстетические константы, художественный перевод, личность переводчика.

Pavlenko O., Candidate of Philology, associate Professor, doctoral student,
Institute of Philology Taras Shevchenko National University of Kyiv

**Rostislav Dotsenko's creative phenomenon:ideological,aesthetic
and artistic constants**

The article highlights the phenomenon of Rostislav Dotsenko's translation activity as well as considers cultural and historical dominants, ideological and aesthetic outlook of the translator that formed the conception of his artistic world. Contemporary literature interpretations of the phenomenon of the 60-ies and its role in the cultural development of Ukrainian society have been identified.

Key words: phenomenon of creativity, the 60-ies, ideological aesthetic constants, artistic translation, the interpreter's personality.